

Sanakirjatyön ongelmien esittelyä

FRED W. HOUSEHOLDER and SOL SAPPORTA *Problems in Lexicography*. Indiana University, Bloomington — Mouton Co, The Hague 1967. 286 s.

Vuonna 1960 kokoontui joukko lingvistejä ja leksikografeja Indianan yliopistoon kahdeksi päiväksi keskustelemaan erilaisista sanakirjatyön ongelmista. Konferenssin tarkoituksena oli olla avuksi erilaisille kaksikielisiä sanakirjoja tekeville työryhmille. Kokouksen esitelmät, kaikkiaan seitsemäntoista, on julkaistu kirjana. Aines on jaettu neljään aiheryhmään; kunkin jäljessä on lyhyet kommentit. Sen sijaan kirjassa ei ole edes lyhennelminä konferenssin keskusteluja.

Ensimmäisessä osassa käsitellään sanakirjojen teon teoreettisia kysymyksiä. Yakov Malkiel on tarkastellut satoja jo olemassa olevia sanakirjoja ja jakanut ne tyyppiluokkiin distinktiivien piirteiden

mukaan. Sanakirjojen jaottelun perusteena voi olla niiden laajuus, perspektiivi (synkroninen — diakroninen, aineksen ryhmittely, sävy) ja esitystapa (määritelmät, esimerkkilauseet, kuvitus ja esim. paikalliset erityispiirteet). Tämän jaon ulkopuolelle jäävät monet erikoisteokset, idiomien, sananparsien ja nimien kokoelmat sekä erilaiset ammattialojen sanastot. Tyyppijaottelu on avuksi paitsi kirjastoissa myös sanakirjojen valmistelussa, sillä se voi paljastaa, mitkä seikat ovat sanakirjoissa jääneet vähälle huomiolle.

Leksikografian metodologiasta ei ole liialti keskusteltu, toteaa Uriel Weinreich. Se että kulttuurissamme käytetään yksikielisiä määritteleviä sanakirjoja, ei riitä korvaamaan metodien tutkimusta. Olisi hyvä tehdä vertaileva analyysi olemassa olevista sanakirjoista. Vertailua vaikeuttaa kuitenkin länsimaiden sanakirjatradiation yhtenäisyys. Sen vuoksi ei aina voi erottaa eri kielten semanttisen rakenteen samanlaisuutta leksikografisen käytännön samanlaisuudesta.

Leksikografialta ei Weinreichin mukaan voida vaatia, että se pystyisi kuvaamaan sanan merkityksen täydellisesti tai että määritelmä korvaisi määriteltävän normaalissa puheessa. Sen sijaan voitaneen vaatia, että tiettyjä muotorajoituksia noudatetaan ja että määritelmät ymmärtää sellainen kielen puhuja, joka tajuaa selityksille asetetut rajoitukset.

Usein halutaan, että määrittelykielen syntaksi seuraa määriteltävän kielen syntaksia, jotta määritelmää voitaisiin käyttää termin sijasta. Kriittinen suhtautuminen leksikografiaan edellyttää, että päätetään, milloin tästä säännöstä voidaan poiketa, jos poikkeamat sallitaan.

Määritelmässä voidaan käyttää synonyymeja, kuvaa, analyysia ja synteesiä tai siinä voidaan antaa esimerkkejä käyttöyhteydestä. Vaikka ei ole mahdollista saada aikaan ehdottoman tarkkoja semanttisia kuvauksia, voidaan silti tehdä kokeeksi määritelmiä, joista valitaan parhaat. Voitaisiin esim. käyttää kielen puhujia määrittelemien laatimisessa. He toisi-

vat esiin myös kiintoisia kulttuurinormeja.

Leksikografia olisi yhtenäisempää, jos sanakirjojen tekijät pitäisivät kiinni olettuksesta, että kielen termit ovat kokonaisuutena ottaen komplementaareja. Missä yhden termin ala loppuu, siitä alkaa toinen. Semanttisen kuvauksen tulisi määrittellä synonyymien rajat. Määritelmän tulee olla kyllin mutta ei tarpeettoman spesifinen.

Leksikologian keskeisiä aiheita Weinreichin mukaan on, mitä kieli pystyy ilmaisemaan, mitä ei. Jotkut aukot määrää luonto, toiset kulttuuri. Kannattaisi tutkia, missä määrin kielen leksikaalinen kehitysaste vaikuttaa määritelmien tehokkuuteen. Ihanteellinen mutta mahdoton olisi kuvattavasta kielestä täysin riippumaton »absoluuttinen» määrittelykieli (metalanguage).

Määrittelykieltä on koetettava tiivistää esim. käyttämällä vain usein esiintyviä sanoja. Tähän tähtää mm. Basic English (englannin perussanasto), mutta senkin 800 sanasta voisi vielä karsia joitakin turvautumalla kaavoihin, esim. hakusana *loppu* selitettäisiin seuraavasti: (y on x:n) *loppu* 'y:n jäljessä ei ole x:ää'.

Esitelmissä luetellaan, mitä vaatimuksia sanakirjoille asetetaan. Hyvä kaksikielinen sanakirja sisältäisi niin runsaasti aineistoa, että käytännössä sitä täytyy karsia. Indoeurooppalaisten kielten sanakirjoissa voidaan 5 000 päähakusanaa pitää miniminä ja ehkä 10 000 hakusanaa toimivana ratkaisuna. Hakusanoihin tulisi myös sisällyttää tärkeitä sanaliittoja (esim. engl. *no one*). Sanojen valinnassa olisi apua frekvenssitutkimuksista.

Kaksikieliseen sanakirjaan tulisi liittää selvitys myös sanaopista. Yhdyssanojen muodostus, suffiksit, vartalonmuutokset, reduplikaatio ym. ilmiöt tulisi selostaa. Hyvästä sanakirjasta löytyä heti etsimänsä. Tämä aiheuttaa kuitenkin runsaasti toistoa, joten tavallisesti tyydytään viittauksiin. On myös päätettävä, sisällytetäänkö sanakirjaan pääasiassa kirjoitetun vai puhutun kielen materiaalia.

Vieraskielistä tekstiä lukeva tarvitsee toisenlaisen sanakirjan kuin se, joka yrittää ilmaista asiaansa vieraalla kielellä. Samassa sanakirjassa ei voi tyydyttää samanveroisesti eri tarpeita. Myös se kieli, jolla selitykset annetaan, riippuu ajattelusta käyttäjästä. Niinpä esim. englannin kielen hakusanoista ja alihakusanoista olisi laadittava luettelo asiantuntijoiden arvosteltavaksi ja täydennettäväksi. Tämä luettelo olisi erilaisten englanninkielisten sanakirjatöiden työkirjana.

Teoksen toisen ryhmän esitelmissä tarkastellaan strukturaalin lingvistiikan suhdetta sanakirjatyöhön. H. A. Gleasonin mukaan deskriptiivit lingvistit, jotka ovat kiinnostuneita säännönmukaisuuksista, suhtautuvat usein hieman halveksivasti sanastoon, osaksi siitä syystä, että Bloomfield määritteli sen »perussääntötoimyyksiksi». Mutta ehkä sanasto on toisittaiseksi analysoimatonta ainesta, josta tulisi löytää systeemi tai useitakin erityyppisiä systeemejä ja jonka kaaosta pitäisi järjestää. Mahdollisista systeemeistä helpoimmin saavutettavissa on »sisältö», »semanttinen struktuuri», joka suhteuttaa sémemejä toisiinsa. Englannin kielen värien nimitykset osoittavat, miten kielenulkoiset variaatiot on ryhmitelty kielellisesti kontrolloidun systeemin pohjalta. Tämä on hyvä perusta värinimitysten merkityskenttien kuvaamiselle. Sanakirjassa olisi hyödyllistä esittää yhden värin suhde koko värijärjestelmään. Sitä varten olisi hyvä laatia järjestelmästä oma sanakirja-artikkelinsa, johon voitaisiin viitata kunkin värin kohdalla. Samoin olisi toivottavaa, että olisi olemassa yleinen systemaattinen sisällönstruktuurin kuvaus, johon sanakirja voisi viitata. Sisällönkuvaus ja sanakirja voitaisiin yhdistää samaan projektiin, jonka tavoitteena tulisi olla kielen kaikkien ilmiöiden kuvaus referenssien avulla.

Sanasto ja kieliooppi on perinteisesti erotettu toisistaan. Silti indoeurooppalaisten kielten sanakirjoissa on melko paljon kieliopillista tietoa, esim. taivutuksesta ja sanojen rektiosta. Tällaista tietoa pitäisi

kuitenkin lisätä, jotta sanakirjan avulla voitaisiin vierastakin kieltä käyttää korrektisti. Sanakirjoissa tulisi olla myös melko täydellinen esitys kielen fonetiikasta, foneemeista ja niiden allofoniteyhteisistä.

Sanakirjanteon teoreettisista ongelmista on vielä otettu esiin erilaiset taksonomiat, ts. se miten kansankieli erottelee ja luokittelee kulttuurinsa ilmiöitä. Niiden esittelyminen kaksikielisissä sanakirjoissa aiheuttaa vaikeuksia, kun olisi saatava vastineet esim. toisessa kulttuurimuodossa tuntemattomille termeille, kasveille, eläimille jne.

Kirjan kolmas jakso käsittelee sanakirjojen toimittamiseen liittyviä käytännön ongelmia. Yksikielisissä kaupallisissa sanakirjoissa, joita ilmestyy suurilla sivistyskielillä, määrää hakusanojen valintaa ajateltu käyttäjäkunta. Kansallisten ja alueellisten varianttien merkintä on tärkeää, jos samaa kieltä puhutaan laajalla alueella. Käännössanakirjojen merkityksenselityksistä ehdotetaan mm., että niistä voitaisiin viitata yksikieliseen sanakirjaan. Erityissanastojen käyttöä ja valmistelua koskevassa artikkelissa esitellään laaja amerikkalainen ohjelma, jonka tavoitteena on kaikkien maapallon paikkainmien standardointi ja luettelointi.

Neljännessä jaksossa on esitelty eri kielten leksikografisia ongelmia. Kirjoittajat tarkastelevat pašton (erään iranilaiskielen), nykykreikan ja turkin kielen sanakirjaproblematiikkaa.

Loppukatsauksessa on mainittu tärkeimmät konferenssissa käsitellyt seikat. Useat niistä ovat tuttuja sanakirjatyöhön perehtyneille. Kun kirja on ilmestynyt vasta seitsemän vuotta siihen koottujen esitelmien pitämisen jälkeen, ovat eräät osat jo historiaa. Silti teoksessa on paljon sanakirjatyössä edelleen ajankohtaisia huomioita ja ehdotuksia.

Leena Sarvas